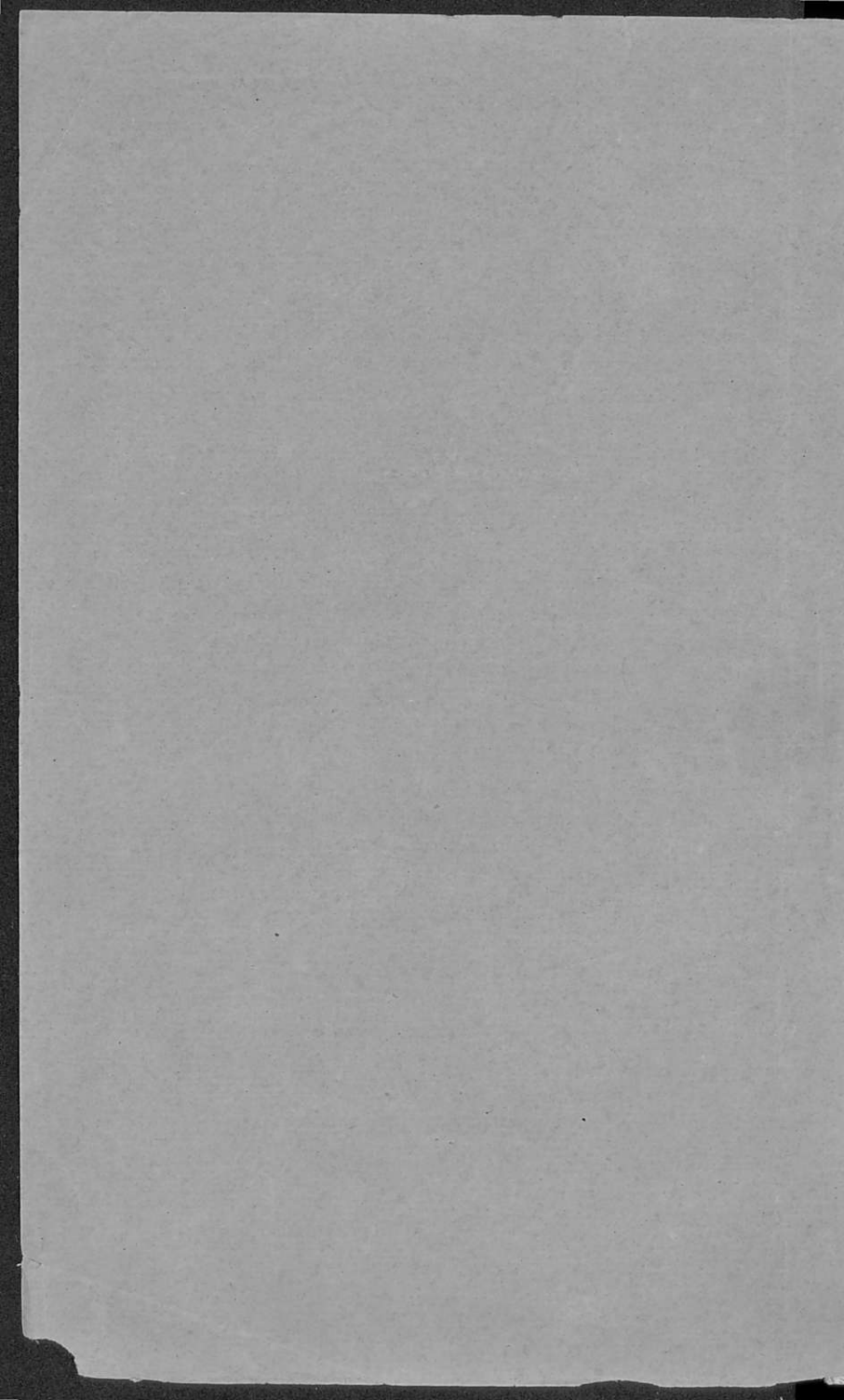

~~330.Y.34.~~

R. Kieitä kotimaisia
Tammisen

Tammisen

Uudinkielen oppikirja

kansakoulujen tarpeeksi

lyhyesti esiteltyt

E. Tamminen.

— x —

Helsingissä, 1881,

G. W. Edlund'in kustannuksella.

Helsingissä,

S. G. Frenckell'in ja Pojan luona, 1881.

Kielenopin käsitte ja jako.

Kieli on se välitappale, jolla ihminen ilmoittaa ajatuksensa joko puhuen taikka kirjoittaen sanoja. Kokainen sanoilla ilmoitettu täysi ajatus on lause. Esim. Mies käy. Käärme on matelija.

Russakin sanassa on yksi tahti useampi tavu; esim. mies, käär-me, ma-te-li-ja.

Puheessa kuuluu joka tavussa yksi tahti useampi ääni: kielen ääni, ja kirjoituksessa näkyy kunkin äänen sijassa merkki: kirjain; esim. m-i-e-s, k-ä-ä-r-m-e, m-a-t-e-l-i-j-a.

Oppia siitä, kuinka kielen äänistä syntyvät tavut ja sanat, sanoista lauseet ja lauseista kieli, sanotaan kielioppiksi. Se jakaantuu kolmeen osaan: äänioppiin, sanaoppiin ja lauseoppiin.

I. Äänioppi.

Ääniä ja samoin äänen merkkejä eli kirjaimia on Suomen kielessä 21. Niistä ovat a, e, i, o, u, y, ä ja ö ääntiöitä, jotka antavat yksinään äänen, sekä b, g, h, j, k, l, m, n, p, r, s, t ja w keräkkeitä, jotka antavat selvän äänen ainoastaan ääntiöiden kanssa.

1. Ääntiöt.

Äänensä wahwuuden suhteen ovat ääntiöistä a, o, u kovia, ä, ö, y pehmeitä ja e, i keweitä.

Missä sanassa on kovia ääntiöitä, siinä ei ole pehmeitä, ja päinvastoin; waan keweitä on molempain, mieluummin sentään pehmeiden seurassa; *kaula, koulu; äyräs, köhry; ei, weiwi; Wainämöinen; kielo.*

Yhyt ääntiö merkitään yhdellä, pitkä ääntiö kahdella kirjaimella; esim. *sanoman, tulen; saarnaamaan, tuuleen.*

Jos kaksi eri ääntiötä kuuluu samassa tawussa, muodostawat ne *kaksioisääntiön*. Kaksioisääntiöt ovat: 1) *jälkiäänisiä*, joissa jälkimmäinen ääni on lujempi, ja joita kowista ääntiöistä saadaan *uo*, pehmeistä *hö* ja keweistä *ie*; 2) *esiäänisiä*, joiden ensimmäinen ääni on lujempi, sekä joissa a) kowa u on jälkimmäisenä ja muut kovat huna keweät sen edellä: *au, ou, eu, iu*, b) pehmeä y jälkimmäisenä ja muut pehmeät edellä: *äh, öy*, sekä c) keweä i jälkimmäisenä ja kaikki muut ääntiöt edellä: *ai, oi, ui; äi, öi, yi; ei.*

Muut kaksioisääntiöt ovat ainoastaan sanan ensi tawussa, waan ne, joissa i on jälkimmäisenä, ovat muisjain tawuisia; esim. *wuosi, aukko, käynti, waiwainen, perjantai, paikoittain.*

2. Kerakkeet.

Kerakkeet ovat sen mukaan, missä paikassa suuta ne äänthyvät: *kurkkuaäniä, kieliääniä ja huuliaäniä*, sekä äänensä lujunden suhteen: *kovia, pehmeitä ja keweitä.*

	Kovat.	Pehmeät.	Keweät.
Kurkkuaänet:	k	g, j	h
Kieliäänet:	t	d	l, n, r, s
Huuliaänet:	p	w	m

3. Tawut.

Tawuun tarwitaan aina ääntiö (lyhyt, pitkä ta^hi kaksoisääntiö), joka selä^h yksinään että kerakkeiden kanssa tekee tawun; esim. e-lo-a, uu-dis-tuu, au-tu-ai-ta.

Rahden ääntiön välisistä kerakkeista, joita korkeintaan on kolme, kuuluu yksi aina jälkimmäiseen tawuun, muut edelliseen; esim ma-te-le-wa-ta, was-tus-tuk-sel-lan-sa, wars-ta.

Jos tawussa on pitkä ta^hi kaksoisääntiö, taikka jos siinä seuraa lyhyttä ääntiötä kaksi keraketta, on tawu pitkä; esim. uu-teen, seu-rain, mark-ka. — Muut tawut owat lyhyitä; esim. e-si-i-sä, en-nus-tus.

Sanan ensi tawulla on pääkorke (´) ja 3:sta ta^hi 4:stä tawusta alkain joka toijella siwukorke (˘); muut tawut owat korrottomia; esim. ajattelemättömällä, pimenemäisillänsä.

Ääntiöllä päättyvä tawu on nimeltä awonainen, kerakkeella päättyvä suljettu; esim. ai-ka, huo-ke-a; ras-tas, tun-nus-tus.

4. Kerakkeiden pehmeneminen.

Jos kowa kerake alkaa lyhyen, awonaisen tawun, joka ei ole sanan ensi tawu, pehmenee se tawun tullessa suljetuksi näin:

K.

K katoaa, jos toinen **k** on edellä; esim. kukka, kukan, kirkkahan, kirkas, palkkasin, palkannut.

K katoaa, jos **h**, **l**, **r** ta^hi ääntiö on edellä; esim. wihko, wihon; jalka, jalan; karkea, karannut; jako, jaon, tekee, te'en, wika, wian, reikä, reiän.

Muist. Tawallisimmin pehmenee tässä tapauksessa **k** j:ksi, jos **ä**, **e**, **i** seuraa; esim. puhkeaa, puhjettoon; ylkä, yljän; järkee, järjen.

K pehmenee g:ksi, jos n on edellä; esim. kanki, kangen, renkahan, rengas, tunkee, tungen.

K pehmenee w:ksi kahden u:n välillä; esim. puku, puwun.

T.

T katoaa, jos toinen t on edellä; esim. juttu, jutun, rattahan, ratas, kattaa, katannut.

Jos l, n, r on edellä, pehmenee t niiden kaltaiseksi; esim. walta, wallan; antaa, annan; siirtää, siirrän.

T pehmenee d:ksi, jos h tahi ääntiö on edellä; esim. lehto, lehdon, tehtahan, tehdas; hätä, hädän, kutehen, kudekta.

P.

P katoaa, jos toinen p on edellä; esim. kuppi, kupin, appehen, apetta, hyppää, hypättöön.

P pehmenee m:ksi, jos m on edellä; esim. lampahan, lammas, jompikumpi, jommankumman.

P pehmenee w:ksi, jos l, r tahi ääntiö on edellä, esim. kelpaa, kelwannut; arpa, arwan; apu, awun, hiipii, hiipin, lupaa, luwattu.

Muist. **K** on pehmenemättä, jos s tahi t on edellä, ja t sekä p samoin, jos s on edellä; esim. koski, kosken; matka, matkan; wirsta, wirstan, pispa, pispän.

II. Sanaoppi.

Sanat jakautuvat kolmeen luokkaan:

A. **Nimiköihin**, jotka owat itse esineiden sekä myös niiden laadun eli ominaisuuden ja luwun nimiä; esim. huone, hywä, wiisi, joku.

B. Teon sanoihin, jotka ovat tekemisen nimiä, esim. luen, uin, nähtäksen.

C. Apusanoihin, joita käytetään edellisten apuna; esim. alla, aina, aiwan, ja, woi!

Sekä nimiköt että teon sanat ovat taipuvia*), s. o. niiden perään saattaa liittää päätteitä. Sanan alkupuoli, jonka perään päätteet liitetään, sanotaan **wartaloksi**. Wartalon viimeistä tawua, johon päätteet ikäänkuin sidotaan, sanotaan **sidetawuksi**. Sen ääntiö on **sideaäntiö**, ja kerake **siderake**.

Sidetawunsa suhteen jaetaan taipuivat sanat kuuteen luokkaan: 1:sen luokan sanain sideaäntiönä on pitkä tahti **katsoisääntiö** (esim. pää, saan; suo, tuon, yö, yön, tie, wien; toi, woin), 2:sen muuttumattomina pysyvät ääntiöt: **o, ö, u, y** (esim. walo, näkö, kutsun, petyin), 3:nen **a, ä** (esim. wala, päätän), 4:nen **i** (esim. piiri, wierin), 5:nen **e** (esim. kolme, menen), ja 6:teen kuuluvat supistuvat sanat, joiden siderake (nimiköissä **h** ja teon sanoissa **t**) kahden samanlaisen ääntiön wälistä tawallisesti katoaa, ja ääntiöt yhdistyvät pitkäksi ääntiöksi (esim. lampahan, lampaan, sätehen, säteen; lupatan, lupaan, seuratan, seuraan).

A) Nimiköt.

Nimiköt ovat joko **nimisanoja**, **laatusanoja**, **laskusanoja** taikka **asemosanoja**.

1. Nimisanat.

Nimisana on esineen nimi; esim. Suomi, poika, kulta, karja, taiwas.

*) Apusanat ovat yleisesti taipumattomia.

Nimisajat ovat:

a) **perussanat**, jotka ovat aistimilla huomattavain esineiden nimet. Niitä on 1) **erisnimi**, s. o. yksittäisen esineen oma nimi; esim. Eurooppa, Suomi, Satakunta, Bori, Juhon; 2) **yhteisnimi**, s. o. yhdenlaisten esineiden yhteinen nimi; esim. maa, kaupunki, mies; 3) **aineniimi**; esim. rauta, suola, vesi, lumi; 4) **joukonnimi**, s. o. yhdenlaisten esineiden joukon nimi; esim. väki, karja, metsä, (joukko ihmisiä, eläimiä, puita), lauma, parvi;

b) **ajatussanat**, jotka ovat aistimilla huomaamattomien 1) **esineiden**, 2) **ominaisuuksien**, 3) **voimain**, 4) **tilain** ja 5) **tekojen** nimet; esim. 1) enkeli, helvetti, joutu; 2) totuus, pyhäys, pahuus; 3) ukkonen, pakkas, tahti; 4) alamaisuus, hätä, lepo; 5) kunnioitus, haika, jaanti.

Nimisajain taitutus eli sijoittelu.

Nimisajain on kaksi lukua: **yksikkö**, puhuesä yhdestä, ja **monikko**, puhuesä monesta esineestä; esim. kirja, kylässä, miehellä; kirjat, kylissä, miehillä.

Kummassakin luvussa on 16 eri muotoa eli sijaa.

Sijainimi	Vastaa kysymykseen		Esimerkki	
	yksikössä	monikossa	yksik.	monik.
Nimistö	mitä? ken?	mitkä? ketkä?	pää lapsi	päät lapset
Omanto	minä? kenen?	minne? keiden?	pään lapsen	päiden lasten
Kohdanto	minne? kenen?	mitä? ketkä?	pään lapsen	päät lapset
Osanto	mitä? ketä?	mitä? keitä?	päästä lasta	päitä lapsia

Munto	misjä? fesjä?	misjä? feisjä?	pääsää lapesaa	pääsää lappisaa
Lähdentö	mistä? festä?	mistä? feistä?	päästä lapesata	päästä lappisata
Menentö	mihin? fehen?	mihin? feihin?	päähän lapeeen	päähin lappiin
Sivunto	misää? fellä?	misää? feillä?	päällä lapeella	päällä lappilla
Otunto	mistä? fettä?	mistä? feittä?	päältä lapeelta	päältä lappilta
Mmanto	mihin? felle?	mihin? feille?	päälle lapeelle	päälle lappille
Mmutunto	miifi? feifi?	miifi? feifi?	pääffi lapeffi	pääffi lappiffi
Kautunto	minä kautta? fenen kautta?	minä kautta? feiden kautta?	päätfä lape tfä	päätfä lappi tfä
Bajunto	mitä paitfi, ilman? fetä paitfi, ilman?	mitä paitfi, ilman? feitä paitfi, ilman?	päättä lape tta	päättä lappi tta
Olento	minä? fenä?	minä? feinä?	päänä lape na	päänä lappi na
Seurunto	minä muassa? fenen muassa?	minä muassa? feiden muassa?	pääne lape ne	pääne lappi ne
Mvunto	kuinka? miten?	kuinka? miten?	pään lape n	pään lappi n
"	" "	" "	" "	" "

Muist. **Esineen** nimi vastaa kysymykseen: **mitä?** ja **henkilön** nimi kysymykseen: **kuka?** **ken?**

Nimijananain taiputusta kumpaisenkin luovan sijoissa nimitetään sijoittelemiseksi.

Sanaluokka	I	II	III	IV	V	VI
Baritalo	hö	katu	ranta	oppi	orte	kutehe
Mimentö	hö	katu	ranta	oppi	ortti	kude
Munto	hön	kadun	rannan	opin	orren	kutehen eli kuteen
Rohdanto	hön	kadun	rannan	opin	orren	kutehen, kuteen
Saanto	höttä	katua	rantaa	oppia	ortta	kudetta
Munto	hössä	kadussa	rannassa	opissa	orressa	kuteheassa, -teessa
Lähdentö	höstä	kadusta	rannasta	opista	orresta	kuteheassa, -teesta
Menentö	höhön	katuun	rantaan	oppiin	orteen	kuteheesen, -teesen
Sivunto	höllä	kadulla	rannalla	opilla	orrella	kutehella, -teella
Saanto	höllä	kadulta	rannalta	opilta	orrelta	kutehelta, -teelta
Munto	hölle	kadulle	rannalle	opille	orrelle	kutehelle, -teelle
Muntantö	höffi	kaduffi	rannaffi	opiffi	orreffii	kuteheffii, -teeffii
Seurantö	höffe	kaduffe	rannatfe	opitfe	orrefse	kuteheffte, -teeffte
Wajanto	höttä	kadutta	rannatffa	opitffa	orretffa	kutehetffa, -teetffa
Siento	hönä	katima	rantana	oppina	ortena	kutehena, -teena
Seuranto	höne	katime	rantane	oppine	ortene	kutehene, -teene
Munto	hön	kadun	rannan	opin	orren	kutehen, -teen

M o n i t t o.

Nimentö	höt	kadut	rannat	opit	orret	kutehet, kuteet
Omanto	{ öitten öiden	{ katujen katuin	{ rantojen rantain	{ oppien oppain	{ orrien orrien	{ kutehien, kuteitten kuteitten, kuteiden
Rohdanto	höt	kadut	rannat	opit	orret	kutehet, -teet
Osanto	ötä	katuja	rantoja	oppia*)	orjia	kutehia, -teita
Asanto	öistä	kaduista	rannoista	opista	orjista	kutehista, -teistä
Lähdentö	öistä	katuihin	rannoista	opista	orjista	kutehista, -teistä
Menentö	öihin	katuihin	rantoihin	oppiin	orjiin	kutehiin, -teihin
Siwuntö	öillä	kaduilla	rannoilla	opilla	orjilla	kutehilla, -teilla
Osanto	öiltä	kaduilta	rannoilta	opilta	orjilta	kutehilta, -teilta
Amanto	öille	kaduille	rannoille	opille	orjille	kutehille, -teille
Wuntanto	öiksi	kaduille	rannoiksi	opiksi	orjiksi	kutehiksi, -teiksi
Kautanto	öitse	kaduilse	rannoitse	opitse	orjitse	kutehitse, -teitse
Wajanto	öittä	kaduitta	rannoitta	opitta	orjitta	kutehitta, -teitta
Osento	öinä	katuina	rantoina	oppina	orjina	kutehina, -teina
Seuranto	öine	katuine	rantoine	oppine	orjine	kutehine, -teine
Wuuntö	öin	kaduin	rannoin	oppin	orjin	kutehin, -tein

*) eli oppeja, oppeista j. n. e.

M u i t. Nimijainin wartalon löytää paraiten yffinön menennöstä, kun sen päätteen jättää pois.

Päätteet ovat vaihettelewia:

1) **o**jannossa: yksikössä joko *ta, tä* (esim. puuta, jäätä) taikka *a, ä* (esim. taloa, mökkiä); **monikossa** joko *ita, itä* (esim. maita, päreitä) tahti *ia, iä* (esim. perunia, jyviä) taikka vielä *ja, jä* (esim. patoja, pyttyjä);

2) **menennössä** on pääte *h-n*, joiden kerakkeiden väliin tulee samanlainen ääntiö, kuin *h:n* edellä on (esim. kalahan, wetehen, myllyihin). Usein katoaa *h*, jolloin nämät ääntiöt yhdistyvät pitkäksi ääntiöksi (esim. talohon = taloon, kunniaan = kunniaan). Kun *h:n* edellä on pitkä tähti kaksoisääntiö, ei *h* katoa (esim. pään, kirjoihin). — Poikkeuksena tästä on **6:s**sa luokassa menennön pääte yksikössä *sen* ja monikossa tavallisen *ihin* päätteen sijaksi myöskin *in*.

3) **monikon omannossa** on joka sanalla ainakin kaksi eri päätteitä: joko *itten* ja *iden* (esim. puitten ja puiden) taikka *ien* ja *ten* (esim. lasten ja lasten) tahti myös *jen* ja *in* (esim. kantojen ja kantojen), vieläpä neljäkin päätettä samalla sanalla (esim. oraitten, oraiden, orahien ja orasten).

Muist. Yksikön ja monikon vastaavissa sijoissa ovat samat päätteet; yksikön päätteen eteen tulee waan monikossa *i*. Tästä poikkeawat **nimentö, omanto** ja **kohdanto**.

Sideääntien muutoksia.

Monikon in vaikutuksesta tapahtuu sideääntiössä seuraawia muutoksia:

1:sä luokassa: pitkä ääntiö lyhenee (esim. juu, juita; ei juuita) ja kaksoisääntiöstä katoaa **heikompi** ääntiö (esim. yö, öillä; ei yöillä; woi, woihin; ei woihin);

3:ssa luokassa: sideääntiöt *a, ä* joko katoawat (esim. suora, suorissa; ei suoraisissa; kanerwa, kanerwilla; ei kanerwaille; päivä, päiwinä; ei päiwäinä; hedelmä, hedelmässä, ei hedelmäissä) taikka muuttuu *a* **o**:ksi ja *ä* — ainoastaan monitawuisissa sanoissa — **ö**:ksi (esim. jalka, jalkoina; ei jalkaina; omena, omenoina; ei omenaina; kynttilä, kynttilöitä; ei kynttiläitä);

4:sä luokassa: sideääntiö *i* joko katoaa tahti muuttuu **e**:ksi (esim. pappi, papp-ina tahti pappe-ina; ei pappi-ina);

5:sä luokassa: sideääntiö *e* katoaa; esim. owi (wartalo owe), owissa; ei oweissa;

6:sta luokassa: siveääntiö katoaa; esim. kirves (wart. kirwehe), kirwehinä; ei kirweheinä.

Yksikön nimennöstä katoaa siveääntiö useimmista 5:teen ja 6:teen luokkaan kuuluvista monitavuisista sanoista; esim. wartaloista: petofse, hywyhte, raittisi, kewähä kuuluu nimentö: petos, hywyhs, raitis, kewät. Tämän lyhennyksen mukaan lausutaan myös yksikön osanto (siis: petosta, hywyhttä, raitista, kewättä), monikon omanto (petosten, hywyhtten, raitisten, kewätten) ja, etenkin 6:n luokan sanoissa, yksikön osento (raitisna, kewännä).

5:nen luokan kaksitavuisien sanain siveääntiö e muuttuu yksikön nimennössä iksi (paitsi sanain itse ja kolme); esim. lumi, korpi, juwi (wart. lume, korpe, juwe).

Sidekerakkeen muutoksia.

Sidekerake t muuttuu 5:nen luokan sanoissa s:ksi monikon i:n edellä (esim. wartaloista: orste, wete, totuute, wapaute on monikko: orsia, wesillä, totuuskfina, wapauksia) ja yksikön nimennössä (orfi, wesi, totuus, wapaus), jossa sijassa 6:nen luokan sanain sidekerake h, siveääntiön kadottua, myöskin muuttuu joko s:ksi, tksi taikka hengähdykseksi (!); esim. wart. lampaha, kewähä, satehe, orihi; nim. lammas, kewät, jade', ori' (myös: orit ja oris).

2. Laatusanat.

Laatusana on esineen ominaisuuden eli laadun nimi; esim. pitkä, hyvä, musta. — Esineillä on:

a) erilaisia ominaisuuksia; esim. toinen on pitkä, toinen lyhyt; toinen on hyvä, toinen paha;

b) samallaista ominaisuutta toisella enemmän kuin toisella; esim. toinen on suuri, toinen suurempi; toinen kova, toinen kowempi;

c) samallaista ominaisuutta yhdellä enimmäen, werratuna useihin muihin; esim. yksi on suuri, toinen suurempi, kolmas suurin; puu on kova, rauta on kowempi, waan teräs kowin; kiertotähdet owat kirkkaita, kiintotähdet kirkkaampia, mutta aurinko kirkkain.

Efneiden laatua toisiinsa verrattaessa saa laatusanaa siis kolme eri muotoa eli **werrantotilaa**: **alkutila**, **voitto-tila** ja **yliwertainen tila**.

Voittotilan wartalo johdetaan alkutilan wartalosta päätteellä **-mpa**, **-mpä** (yhk:n nimennössä **-mpi**); esim. huono, huonoppi (wart. huonompa); mahtawa, mahtawampi. — **Yliwertaisen** wartalo saadaan alkutilan wartalosta päätteellä **-impa**, **-impä** (yhk. nimennössä **-in**); esim. huono, huonoin (wartalo: huonoinpa); mahtawa, mahtawin.

Laatusanoja **taiwutetaan** janoin kuin nimisanojakin. Eri laatusanain alkutila kuuluu sibeääntiönjä mukaan eri sijoitelma-
luokkiin, waan kaikkein **voitto-** ja **yliwertaiset** tilat kuuluvat **3:teen luokkaan**, kun niiden sibeääntiö aina on **a**, **ä**. Sibeääntiön ja -kerakkeen muutokset owat siis myös samat kuin nimisanoillakin. Huomattawa on vielä:

1) että **alkutawuisten** sibeääntiöt **a**, **ä** muuttuwaat **voittotilan** päätteän edellä **e:ksi**; esim. wahwa, wahwempi; tylsä, tylsempi;

2) että sibeääntiöt **a**, **ä**, **e**, **i** katoawat **yliwertaisen** päätteän edellä; esim. paha, pahin, keweä, kewein; lämpöinen, lämpöisin;

3) että niissä **alkutiloissa**, joiden päätte on **ma**, **mä**, **katoaa** sibeääntiö **yhk:n** nimennössä; esim. onneton, wedetön, lämmin (wartaloista: onnettoma, wedettömä, lämpimä).

3. Laskeusanat.

Laskeusanat owat efneiden **lukumäärän** nimiä. Niitä on:

a) **määrällisiä**, jotka sanowat tarkoin esineluvun, ja joista

1) **suorat** laskeusanat sanowat, **kuinka** monta esinettä on; esim. kolme marikkaa, wiisi formea, seitsemän päiwää;

2) **järjestys sanat** sanowat, **kuinka** mones esine on; esim. kolmas marikka putosi, sakari on wiides formi, lauantai on seitsemäs päiwä;

b) **epämääräisiä**; esim. eräs, muuan, joku, wähä, paljo.

Lastusanoja ovat vielä esim. 1) moninainen, kymmenkertainen, tuhannesti; 2) sadoittain, yksitellen; 3) viidennes ($\frac{1}{5}$), kymmenennes ($\frac{1}{10}$).

(Täiwtuttawa esim. kassi, kuusitoista; ensimmäinen, kahdesneljättä).

4. Asemosat.

Asemosat ovat nimisanan asemasta eli sijassa käytettäviä sanoja. Esim. Poika juoksi, kun hänen (pojan) oli wilu. Hän pudotti kirjansa. — Asemosat ovat erillisiä asemoita ja liiteasemoita. Grillisiä ovat:

1) **Tehtijäasemat:** minä, sinä, hän yksikössä ja me, te, he monikossa. Esim. Minä kirjoitan. Sinä laulat. Hän lukee. Me istumme. Te kuulette. He naurawat.

2) **Ostusasemat:** tämä, tuo, se yksikössä, nämät, nuo, ne monikossa. Esim. Tämä päivä on pilwinen. Tuo mies sen rahan sai. Ota nämät sirpit tästä ja nuo wiikatteet tuolta ja hio ne.

3) **Kysyväiset:** kuka? mikä? ken? kumpi? Esim. Kuka huusi? Mikä on historia? Kumpi maistuu?

4) **Sakakohmainen:** joka; esim. Alka, joka kirnusi, wi hastui kowin.

5) **Itsekohmainen:** itse; esim. Kukaan ei itseään moiti.

6) **Epämääräiset:** joku, jompikumpi, kufin, mikin, kukaan, mikään, kenkään; esim. Kufin, joka katsoo jommas-takummasta ikkunasta, näkee jonkun tulewan.

Liiteasemat ovat: yksikössä -ni, -si, -nsa eli -nsä ja monikossa -mme, -nne ja -nsa eli -nsä. Ne merkitsewät sen esineen omistajaa, jonka nimen perään ne liitetään; esim. pääni, talosi, maamme.

Grillisiä asemosanoja käy sijoitteluinen wähillä poikkeuksilla samoin kuin nimisanoja. Tehtijäasemoista on waan sanottawa, että niiden wartalo on yksikössä minun, sinun, hänen (esim.

nimentö yfj. minä, mon. me, om. minun, meidän kohd. minut, meidät, of. minua, meitä j. n. e.). — Osotusafemontämä, nämät wart. on yfjiksösjä tä ja monikosja nä; poikkeufjena siitä kuuluu om. tämän, näiden eli näitten ja kohd. tämän, nämät. **Zuo**, **nuo** taipuu säännöllisesti. **Se**, **ne** wart. on si, nii; poikkeufjia: yfj. om. sen, kohd. sen, aj. siinä, lähd. siitä, men. siihen; mon. kohd. ne. — **Kyhywäisten kuka, mikä ja takakohtaisen joka** wart. ovat **ku, mi, jo**, joiden päätteen perään liitetään **ka, mä** nimennösfä, **kohdannosja** ja yfj. **omannosja**. **Ken:** wart. **ke**; poikkeufjia: nim. **ken, kettä**, om. **kenen, keiden** eli **keitten**, kohd. **kenen, kettä**. **Kumpi** taipuu laatusanain voitotilan tawoin. — **Itsekohtainen itse** taipuu säännöllisesti, waatien waan jälkeensä liiteafemon; esim. **itseni, itseäni, itsessäni** j. n. e. — **Epämääräisten joku, jompikumpi** taipuu kumpikin puolisko; esim. **joukun, jotakuta, josjaksua** j. n. e.; **jompakumpaa, jommasjakkumassa** j. n. e. **Ku**kin, **mi**kin, **kukaan, mikään, kenkään:** wart. ovat **ku, mi, ken**, jotka taipuvat säännöllisesti, waan saawat päätteen perään lisäyksen **kin, kaan, kääu**; esim. **kunkin, kutakin, kussakin** j. n. e., **kenenkään, ketäkään, kesjäkään, kestäkään** j. n. e. — **Kunkin** liiteafemon saattaa asettaa jokaisen nimisanan perään **kussakin** sijassa. **Sijapäätteen kerake katoo asemoliitteen edeltä**, joten **nimentö, kohdanto** sekä **yfjiksön omanto ja awunto** kuuluvat samoin; esim. yfj. ja mon. nim. ja kohd. sekä yfj. om. ja aw. kuuluu: **patani, patasi, patansa, patamme, patanne, patansa**; of. **pataani, patojani, pataasi, patojasi, pataansa, patojansa**; **pataamme, patojamme, pataanne, patojanne, pataansa, patojansa** j. n. e.

Muist. **Kowa** kerake ei pehmene, waikka liiteafemo sulkeekin tawuin; esim. **takkinsa** (ei **takinsa**); **tietomme** (ei **tiedomme**); **appinne** (ei **apinne**).

B) Teonfanat.

Teonfanat ovat kohteellisia, kohteettomia ja itsekohteisia.

Kohteellisella teonfanalla lausuttu tekeminen saattaa waiuttaa johonkin toiseen esineeseen; esim. **lukee luwun, söi leiwät, keittäisi ruokaa**.

Kohteettomalla teon sanalla lausuttu tekeminen ei saada vaikuttaa mihinkään esineeseen; esim. seisoo, nukkuu, ui, kuo-lee, hyytyy.

Itsekohtaisella teon sanalla lausuttu tekeminen vaikuttaa itse tekijään; esim. heittäyhy, yhdistäyhy, käyhtäksen (heittää, yhdistää, käyhtää itsensä).

Jos teon sanaan tekemiselle sanoo määrätyn tekijän, sanotaan sitä teon sanan lajia tekijälliseksi. Tekijöitä on yksikössä ja monikossa kolme: 1:nen minä, me, 2:nen sinä, te ja 3:s hän, he sekä kukaan jotakin tekemänä mainittu henkilö tahti esine; esim. minä tulen, sinä tulet, hän (mies, susi, sade) tulee; me tulemme, te tulette, he (pojat, koirat, marffinat) tulevat.

Jos teon sana ei tekemiselle sano määrättyä tekijätä, on se teon sanan laji tekijätön; esim. tullaan (ei sanota, kuka tulee, eikä sitäkään, tuleeko yksi vai useampi) wiettiin, tuotaneen, tehtäisiin, annettakoon.

Teon sanat mainitsawat tekemisen tapahtuvan kolmena eri aikana: nyhkaikana, menneenä aikana ja tulewana aikana, merkiten:

1) tekemisen kestämisestä

a) nyhkaikana, s. o. par'aitaa, kun puhutaan (lähiaika); esim. Lapsi sairastaa. Wieraita tulee, tulisi. Suoskoon, juokse, poika!

b) menneenä aikana; s. o. tekeminen tapahtui ennen puhumista (entinen lähiaika); esim. Söin äsken. Se asia tapahtui muinoin;

c) tulewana aikana; s. o. tekeminen on tapahtuwa puhumisen jälkeen (tuloaika); esim. Maailma loppuu, on loppuwa joskus. Jä lähtenee, lähtisi, lähteköön huomenna;

2) tekemisen päättymisestä

a) nyhkaikana (ohiaika); esim. Lapsi on sairastanut. Wieraita lienee, olisi tullut. Olkoon poika juosjut. — Se merkitsee siis tekemisen puhuttaessa olewan loppuneena eli ohiaikana;

b) menneenä aikana (entinen ohiaika); esim. Olin syönyt. Asia oli tapahtunut. — Se merkitsee siis tekemisen olleen loppu-

neena eli ohi kuluneena puhuttaessa mainittuna hetkenä menneessä ajassa.

Teonjana sanoo tekemisen usealla tavalla: 1) suoraan (suoratapa); esim. Lapsi sairastaa. Lapsi on sairastanut. Asia tapahtui. Asia oli tapahtunut. Maailma on loppuwa; 2) myöntämällä (myöntötapa); esim. Vieraita tullee. Vieraita lienee tullut. Isä lähtenee huomenna; 3) jollakin ehdolla tapahtuvan (ehtotapa); esim. Vieraita tulisi. Vieraita olisi tullut. Isä lähtisi huomenna; 4) toivoen (toivotapa); esim. Poika juoksoon. Poika olkoon juossut. Isä lähteköön huomenna; 5) käskien (käskytapa); esim. Juokse, poika! — Sen lisäksi teonjana vielä; 6) nimittää tekemisen (nimitawat, joita on wiifi); esim. lukeminen; ja 7) mainitsee tekemisen laatusanan tapaisesti (laatatawat, joita on kaksi); esim. lukewa, lufenut.

Tapain ja aikain subdettä osottawa taulu.

Ylitys	Tapu	Ylitys	Ylitys
1. Ylitys:			
a) Ylitys:	Suoratapu Ylitystapu Ylitystapu Ylitystapu	menen menen menen menen	menenne menenne menenne menenne
"	Suoratapu	menen	menenne
"	Suoratapu	menen	menenne
"	Suoratapu	menen	menenne
"	Suoratapu	menen	menenne
b) Ylitys:	Suoratapu Ylitystapu Ylitystapu Ylitystapu	olen mennyt olen mennyt olen mennyt olen mennyt	olennne mennet olennne mennet olennne mennet olennne mennet
"	Suoratapu	olen mennyt	olennne mennet
"	Suoratapu	olen mennyt	olennne mennet
"	Suoratapu	olen mennyt	olennne mennet
2. Ylitys:			
a) Ylitys:	Suoratapu	menin	meninne
b) Ylitys:	"	olin mennyt	olimme menneet
3. Ylitys:	Suoratapu Ylitystapu Ylitystapu Ylitystapu	menen, olen menen menen, olen menen menin, olen menen menin, olen menen	menenne, olen menen menenne, olen menen menin, olen menen menin, olen menen
"	Suoratapu	menin, olen menen	menenne, olen menen
"	Suoratapu	menin, olen menen	menenne, olen menen
"	Suoratapu	menin, olen menen	menenne, olen menen

Teonfanain taitutus eli kätteleminen.

Teonfanain taitutusta sekä tekijällisen että tekijättö-
män lajin tapain, aikain, lukujen ja (tekijällisessä lajissa) te-
kijäin muodoissa fanotaan kätteleminen. Seuraavassa tau-
lussa kätteleään yksi kunkin luokan teonfanoinista:

Serkijäinen laji.

Sanaluokka		I	II	III	IV	V	VI
Bartalot		tuot	katu	fiirä	repi	jure	uška'a
Ghotapa monitto yfiteö monitto yfiteö	1	tuon	kadun	fiirän	rewin	furen	uškaan
	2	tuot	kadut	fiirät	rewit	furet	uškaat
	3	tuot	katun	fiirää	repit	furee	uškaa
	1	tuonne	kadunne	fiiränne	rewinne	furenne	uškaamme
	2	tuotte	kadutte	fiirätte	rewitte	furette	uškaatte
	3	tuovat	katuvat	fiirätvät	repivät	furevat	uškaavat
Mhörtötapa		tuonen	katunen	fiiränen	repinen	furren	uškannen
Mhörtötapa monitto yfiteö monitto yfiteö	1	tuonet	katunet	fiiränet	repinet	furret	uškannet
	2	tuonee	katunee	fiiränee	repinee	furee	uškannee
	3	tuonne	katunenne	fiiränenne	repinenne	furrenne	uškannenne
	1	tuohette	katunette	fiiränette	repinette	furette	uškannette
	2	tuonevat	katunevat	fiirätnevat	repinevat	furevat	uškannevat
	3	tuonevat	katunevat	fiirätnevat	repinevat	furevat	uškannevat
Ghotapa yfiteö yfiteö		toifun	katufun	fiiräfun	repifun	jurifun	uškafun
1	toifit	katufit	fiiräfit	repifit	jurifit	jurifit	uškafit
2	toiffi	katuffi	fiiräffi	repiffi	juriffi	juriffi	uškaffi
3	toiffi	katuffi	fiiräffi	repiffi	juriffi	juriffi	uškaffi

S ä h i = a i t a

S ä h i a i t a		Ostotapa	monitto	1	toisimme toisitte toisivat	katusimme katusitte katusivat	siirtäimme siirtäisitte siirtäisivät	repisimme repisitte repisivät	surisimme surisitte surisivat	uhkaisimme uhkaisitte uhkaisivat
				3	tuotoon tuotoot	katufoon katufoot	siirtäoön siirtäoöt	repisoön repisoöt	surufoon surufoot	uhkattoon uhkattoot
S ä h i a i t a		Rästyttäpa	m. h.	2	tuot' tuokaamme tuokaatte	kadu' katukaamme katukaatte	siirtä' siirtäkäämme siirtäkäätte	rewi' repikäämme repikäätte	sure' surkaamme surkaatte	uhkaa' uhakkaamme uhakkaatte
				2						
Entinen lähtäpa		Suoratapa	h.	1	toin	kaduin	siirjin	rewin	surin	uhkain
				2	toit	kaduit	siirjit	rewit	surit	uhkakit
				3	toi	katui	siirji	repi	surj	uhkaji
S ä h i a i t a		Suoratapa	m.	1	toimme	kaduimme	siirsimme	rewimme	surimme	uhkaisimme
				2	toitte	kaduitte	siirjitte	rewitte	suritte	uhkaisitte
				3	toivat	katuivat	siirjivät	rewivät	surivat	uhkaisivat
S ä h i a i t a		Sästyttäpa	I	of.	tuoda	kathia	siirtää	repää	surra	uhata
				muut.	tuodaaksi(=eni)	katuaaksi(=esi)	siirtääksi(=enä)	repääksi	surraksi	uhataksi(=emme)
S ä h i a i t a		Suoratapa	II	af.	tuodesja	katuesja	siirtäesjä	repiesjä	surresja	uhatesja
				aw.	tuoden	katuen	siirtäen	repien	surren	uhaten

		Pintitapa.							
I	h, m,	nim, om, nim, om,	tuoma tuoman tuomasja tuomasta tuomaan tuomalla tuomatta	katuma katuman katumasja katumasta katumaan katumalla katumatta	siirtämä siirtämän siirtämäsja siirtämästä siirtämään siirtämällä siirtämättä	repimä repimän repimäsja repimästä repimään repimällä repimättä	surema sureman suremasja suremasta suremaan suremalla surematta	uhtama uhtaman uhtamasja uhtamasta uhtamaan uhtamalla uhtamatta	
									III
									IV
II	h, m,	nim, om, nim, om,	tuominen tuomista tuomaisilla(ni)	katuminen katumista katumaisilla	siirtäminen siirtämistä siirtämäisillä	repiminen repimistä repimäisillä	sureminen suremista suremaisilla	uhtaminen uhtamista uhtamaisilla(=nfa)	
									III
									IV
I	h, m,	nim, om, nim, om,	tuova tuovan j. n. e. tuovat tuovain j. n. e.	katuva katuvan j. n. e. katuvat katuvain j. n. e.	siirtävä siirtävän j. n. e. siirtävät siirtävain j. n. e.	repivä repivän j. n. e. repivät repivain j. n. e.	sureva surevan j. n. e. surevat surevain j. n. e.	uhtava uhtavan j. n. e. uhtavat uhtavain j. n. e.	
									III
									IV
II	h, m,	nim, om, nim, om,	tuonut tuoneen j. n. e. tuoneet j. n. e.	katunut katuneen j. n. e. katuneet j. n. e.	siirtänyt siirtäneen j. n. e. siirtäneet j. n. e.	repinyt repineen j. n. e. repineet j. n. e.	surrut surreen j. n. e. surreet j. n. e.	uhtanut uhtanneen j. n. e. uhtanneet j. n. e.	
									III
									IV

Sekijätön laji.

Murtalo		tuota	kadutta	siirrettä	rewittä	jurit	uhatta
Lähiaika	Suoratapa	tuodaan	kadutaan	siirretään	rewitään	jurit	uhataan
	"	tuotaneen	kaduttaneen	siirrettäneen	rewittäneen	juritaneen	uhattaneen
	"	tuotajisiin	kaduttajisiin	siirrettäjiisiin	rewittäjiisiin	juritajiisiin	uhattajiisiin
"	tuotafoon	tuotafoon	kaduttafoon	siirrettäföön	rewittäföön	juritafoon	uhattafoon
Ent. lähiaika	Suoratapa	tuotiiu	kaduttiin	siirrettiin	rewittiin	juritiiu	uhattiin
Nimitapa	II af.	tuotaaesja	kaduttaaesja	siirrettäesjä	rewittäesjä	juritaaesja	uhattaaesja
	III om.	tuotaman	kaduttaman	siirrettämän	rewittämän	juritaman	uhattaman
Saattutapa	I y.	tuotawa j. n. e.	kaduttawa j. n. e.	siirrettävä j. n. e.	rewittävä j. n. e.	juritawa j. n. e.	uhattawa j. n. e.
	II m.	tuotawat j. n. e.	kaduttawat j. n. e.	siirrettävät j. n. e.	rewittävät j. n. e.	juritawat j. n. e.	uhattawat j. n. e.
"	II y.	tuotu j. n. e.	kaduttu j. n. e.	siirretty j. n. e.	rewitty j. n. e.	jurituu j. n. e.	uhattu j. n. e.
	III m.	tuodut j. n. e.	kadutut j. n. e.	siireht j. n. e.	rewiht j. n. e.	juritut j. n. e.	uhatut j. n. e.

Muist. 1). Teonjanan wartalon löhtää lähiajan suoran tawan kolmannesta tekijästä tekijäpääteen poisjättämällä.

Muist. 2). Taiwuttaessa tarwitsee huomata, mitkä ovat tekijäpäätteet, mitkä kunkin tawan merkit, sekä mitkä tekijättömän lajin päätteet.

Muist. 3). Ehtotawan ja entisen lähiajan in vaikutuksesta tapahtuu teonjanain sidetawuisissa jotenkin samallaisia muutoksia, kuin vastaawiin luokkiin kuuluwain nimisanain sidetawuisissa monikon in vaikutuksesta.

Toisia tekemisen vaiheita lausuaakseen tarwitsewat teonjanat aputehdiköitä. Tärkein niistä on olen (myöntötapa lienen), joka toisen laatutawan nimennön kanssa muodostaa ohiajan ja entisen ohiajan sekä ensimmäisen laatutawan nimennön seurassa tuloajan; esim. olen tuonut, olin tuonut, olen tuowa; on tuotu, oli tuotu, on tuotawa.

C) Apusanat.

Apusanat ovat sijasanoja, määräsanoja, sidesanoja ja huudahdusanoja.

1. Sijasajat

Käytetään merkitsemään sellaisia nimisanan vaiheita, joita nimisanat eivät yhtene sijapäätteillään lausumaan. Ne ovat siitä syystä aina nimisanan wieressä ja merkitsewät

a) paikkaa; esim. seisoo tuwan perällä, pöydän takana, akkunan edessä, sijaren siwulla, pihan puolella;

b) aikaa; esim. päivän perästä, ennen yötä, on iltapäivän ja yön välillä;

c) laatua; esim. hän teki puhesei mukaan, ruokaansa vastaan, mieltäni myöten, tarmonsä takaa, henkensä edestä, yli äntensä;

d) **syhtä**; esim. mies joutui pulaan naapurinsa tähden, ystävähyden vuoksi, suotta aikojaan, ilman syhtä, paitfi pakkoa.

2. Määräsanat

ovat teon sanan vieressä lähemmin määräämässä tekemisen

a) **paikka**; esim. oli siellä, tuli tuolta, saapui tänne, astui ylös, istui tässä, lähti pois, kulki tuonne, laskeutui alas, palasi takaisin;

b) **aikaa**; esim. poika hengittää aina, syö usein, lukee harvoin, laulaa sillointällöin, luisteli eilen ja tänään, upposi äsken, peljästyti silloin, pelastettiin heti, itkee vielä, lupaa nyt lukea kaunan;

c) **laatua**; esim. maamies nukkuu vähän, walwoo paljon, niittää jukkelaan, kylwää hywin, kyntää paremmin, auttaa mielellään, kirjoittaa niin näin, laskee samoin, lukee laukeasti, rukooile hartaasti, elää hursteasti, kuolee autuaasti.

Muisti. Laatua määräämässä käytetään määräsanajoja vielä:

1) **laatusanan vieressä**; esim. takki on ihan uusi, muuten jopiwa, waan kowin pitkä ja liian hieno;

2) **toisen määräsanan edessä**; esim. tyttö luki aiwan uut-
terasti, lauloi hywin kauniisti, istui ihan hiljaa, puhui kowin
hätäisesti.

3. Side sanat

yhdistävät toisiinsa sekä lauseita että lauseiden yhden-
laisia jäseniä. Niistä tulee puhe lauseopissa.

4. Huudahdus sanat

ilmoittawat äkillisen tunteen, merkiten iloa, surua, moi-
tetta, ihmettelyä, häwäistystä y. m.; esim. hei! woi! ui!
tah! hyi!

Sanain synty.

Sanat ovat alkuperänsä suhteen kantasanoja, johdetuita ja yhdistettyitä.

1) Kantasanat ovat ääntiöllä päättyviä, melkein kaikki yksi- tai kaksitavuisia sanoja; esim. maa, yö, tie, meri, pala, ilo, elo, awu, lauea, lawitsa.

2) Johdetut sanat eli johdos sanat ovat kantasanoista johdepäätteillä muodostettuita; esim. kantasanasta pää saadaan eri johdepäätteillä: a) nimisanoja: päähyt, pääkko, pääknen, pääknen, pääknen, pääknen, pääknen y. m.; b) laatusanoja: pääknen, pääknen, pääknen, pääknen y. m.; c) teosanoja: päätän, päätyn y. m.; d) apusanoja: päin, päisin, päittäin y. m. Vielä saadaan näistä johdetuista sanoista uusilla johdepäätteillä uusia sanoja; esim. sanasta päätän saadaan: päätös, päätäntä, päättämys, pääte, päättäjä, päättäväinen, päättämätön, päättelen; — ja esim. sanasta päättelen saadaan: päätelmä (päätelemä), päättelväinen y. m.

3) Yhdistetyt eli yhdyssanat syntyvät kantasanoja tai johdettuja sanoja yhdistämällä; esim. työ-mies, mylly-mäki, wuoro-wiljelys, siwistys-laitos, ihastus-huudahdus; nais-fuku, pääskys-parwi; maan-tie, taiwaan-laari; maan-wiljelys-seura, weron-maksu-päiwä; orpo-lapsi-joukko-kunta.

III. Lauseoppi.

Lauseita on yksinäisiä (esim. Tuli palaa) ja yhdistettyjä (esim. Tuli, joka tehtiin äsken, palaa iloisesti, walaiten ympärilleen ja lämmittäen huonetta).

Yksinäiset lauseet ovat paljaita ja kaswaneita.

A) Paljas lause.

Paljaan lauseen jäsenet ovat alus (tekijä) ja maine. Alus on se, josta lauseessa puhutaan. Maine on se, joka aluksesta mainitsee 1) mitä se tekee (esim. Mies kuokkii. Mylly jauhaa); 2) mikä se on (esim. Koira on eläin), ja 3) millainen se on (esim. Tikka on kirjawa). — Mies, mylly, koira, tikka ovat näissä esimerkeissä aluksena ja kuokkii, jauhaa, on eläin, on kirjawa ovat maineena.

Aluksena on:

1) nimisana; esim. Suomi on maa. Päivä paistaa. Kulta kiiltää.

2) joku muu nimisanana käytetty sana; esim. Punainen loistaa. — Kaunis on kuolla (kunnialla). Käyminen väsyttää. (Maailmassa) on oppimista. — Etäwä löhtää. Syötävä kuuluu. Väsynyt lepää. Maalattu on kaunis.

3) koko lause; esim. "oma maa mansikka" on sananlasku. "Tuntu laulaa" on paljas lause.

Alus on:

1) eri sanana; esim. Pappi saarnaa;

2) kätkettyinä, jolloin se merkitään maineen tekijäpäätteellä; esim. Uin. Kävimme. Kuulkaatte! En nähnyt. Ei ole tullut.

Muist. Kun maine on tekijättömässä lajissa, on lause alukseton (tekijätön); esim. Rufutaan. (Työ) on tehty. (Meitä) tutkittiin.

Kokonainen alus on nimennöissä ja vastaa kysymykseen: *mitä? kuka?* ilmaisten lauseissa puhuttavan yhdestä tai useammasta määrätystä esineestä; esim. **Taiwas** näkyy. **Metjä** palaa. **Wieraat** tulewat. **Perunat** kiehuwat.

Osannainen alus on osannossa ja vastaa kysymykseen: *mitä? ketä?* ilmaisten lauseissa puhuttavan joko yhden esineen määräämättömästä osasta taikka useammasta, luvultaan epämääräisestä esineestä; esim. **Taiwasta** näkyy (pilvien raosta). **Metjää** palaa. **Wieraita** tulee. **Perunia** kiehuu.

Maineena on:

1) teonjana yksinään, sanoen aluksesta, *mitä se tekee*; esim. **Poika** juoksee. **Kellot** soiwat;

2) aputehdikkö olen mainenimiköksi sanotun nimikön kanssa, joka mainenimikkö on:

a) nimisanainen, sanoen aluksesta, *mitä se on*; esim. **Synä** on kapine. **Haukat** owat lintuja;

b) laatusanainen, sanoen aluksesta, *millainen se on*; esim. **Pöytä** on musta. **Herneet** lienewät kowia. **Poika** on oppiwainen.

Jos alus on yksikössä tai monikon osannossa, on maineen teonjana yksikössä; esim. **Hewonen** syö. **Talwi** on tullut. **Miestä** on (kuin salkoa). **Kuokaa** kiehuu. **Lapsia** on kipeinä. **Hewosia** ui.

Jos alus on monikon nimennöissä, on maineen teonjana monikossa; esim. **Marjat** owat makeita. **Dytöt** naurowat.

Muist. 1). Mainenimikön sijat owat nimentö, osanto ja olento; esim. **Maa** on pyöreä. **Mesi** on juomaa. **Hän** on wieraana.

Muist. 2). Lauseet owat myöntäviä ja kieltäviä; esim. **Poika** tulee. **Käärme** on pistänyt. — **Poika** ei tule. **Käärme** ei ole pistänyt.

B) Kaswanut lause.

Kaswaneessa lauseessa on aluksen ja maineen lisäksi muitakin jäseniä. Sellaisia ovat: **kohde**, **lisääntö** sekä **paikan**, **ajan**, **laadun** ja **syyn määrääjät**.

Kohde.

Kohde on sen esineen nimi, johon kohteellisella teon-sanalla lausuttu tekeminen vaikuttaa.

Kokonainen kohde on kohdannossa ja vastaa kysymykseen: **minä? mitkä?** esim. Minä näen miehen. Hän tapoi käärmeen. Tyttö korjasi ruoat. Siiret hävitetään.

Muist. Jos kokonainen kohde vastaa kysymykseen: **mitä?** lyhentyi kohdanto nimennön muotoiseksi; esim. Tuo kirja (tänne)! Tehkäämme liitto! Waras wangittiin. Tuli on sytytetty. Lehmä on ostettava.

Osannainen kohde on osannossa ja vastaa kysymykseen: **mitä?** esim. Mies haffaa puunta. Peltoa hynnetään. Väki pui rukiita. Perunia otetaan (pellosta).

Muist. Kielettävissä lauseissa on kohde aina osannossa; esim. En näe miestä. Siiriä ei hävitetty. Piittoa ei tehty.

Lisääntö.

Lisääntö on sana, joka lauseessa nimitetyn esineen liikemien määrää. Lisääntöinä ovat:

1) **laatusana**, **laskusana**, **asemosana** sekä **teonsan**an nimi- ja **laatusan**ain jottkut muodot samassa sijassa ja **luwnssa** (harvoilla poikkeuksilla) kuin se sana, johon lisääntö kuuluu; esim. **Uloinen** lapsi (nauraa). (Hän on) **kolman-**tena poikana. (Minä söin) **noita** kaloja. (Hän) **anta-**mista rahoista (tuli loppu). **Tekewältä** mieheltä (ei puuntu työtä). **Sidotut** kirjat (ovat lujia).

2) nimisana tavallisesti omannossa; esim. Jumalan pelko (on) viisauden alku. Maailman luomisesta Kristuksen syntymään (kului pitkä aika).

Paikan määrääjä

lausuu tarkemmin tekemisen paikan.

Ryhmykseen: missä? vastaavat:

1) asunto, merkiten olemista paikan tahi esineen sisäisiä suhteissa; esim. Juoma on tynnyrissä. Pata on noessa. Poika on karjassa. Kädessä on voimaa. Hänessä on pahuutta;

2) siwunto, merkiten olemista ulkoisissa suhteissa; esim. Sanko on kaiwolla. Lapsi käy laattialla. Väki on riuhella. Kangas on kuteella. Pojat ovat lumisilla. Tekewällä on työtä. Rahalla on paikkoja.

Ryhmykseen: mistä? vastaavat:

1) lähdentö, merkiten liikkumista sisäisistä suhteista; esim. Juoma lasketaan tynnyristä. Pata on pyyhitty noesta. Poika tuli karjasta. Tauti wei kädestä voiman;

2) otanto, merkiten liikkumista ulkoisista suhteista; esim. Sanko häwiji kaiwolta. Lapsi otetaan laattialta. Tulkaa, pojat, lumisilta! Tekewältä ei lopu työ.

Ryhmykseen: mihin? vastaavat:

1) menentö, merkiten liikuntaa sisäisiin suhteisiin; esim. Pane juoma tynnyriin! Menikö poika karjaan? j. n. e.

2) annanto, merkiten liikuntaa ulkoisiin suhteisiin; esim. Weitkö sangon kaiwolle? Saatte mennä lumisille. Anna työtä tekewälle! j. n. e.

Ryhmykseen: minkä kautta? vastaa kantanto.

Paikan määrääjänä on vielä sijasana (katso Sijas sanat a)) ja määräsana (katso Määräs sanat a)).

Ajan määrääjä,

joka lausuu likemmin tekemisen ajan — vastaten kysymykseen: kuinka kauan? milloin? minä aikana? — on:

1) kohteen sijoissa; esim. Mahjustelee kaitet päiwät. Teki thötä wiikon, puolen wiikkoa. Nähtiin nälkää talwi; kesä elettiin hywin;

2) asunnossa; esim. Maa pyörii ympäri auringon keran woodesja eli 365:sä wooroikaudesja, 5:sä tunnissa, 48:sja minuutissa ja 49:sjä sekunnissa;

3) lähdennessä; esim. Lukuwoosi alkaa syksystä, palkollisten woosi pyhäinpäiwästä, kirkkwoosi adwentista ja pappien woosi Wapunpäiwästä;

4) menennössä; esim. Siihen aikaan, kun kolmeen wooteen ei saatu hywää woudentuloa, ei moni useaan wiiktoon eikä kuukauteen saanut rukiista leipää;

5) siwunnossa; esim. Sodassa on päiwällä ja yöllä waara tarjona. Wälitunnilla ja päiwällisajalla olin pihalla; illalla ja aamulla luin;

6) otannossa; esim. Woosi woodelta, päiwä päiwältä ja hetki hetkeltä lähenemme hautaa;

7) muutannossa; esim. Pyysi sukteni päiwäksi ja wei wiikoksi;

8) olennessa; esim. Entispäiwänä, lauantaina, luettiin, ja tänä päiwänä, huomenna, ylihuomenna sekä muinaisin päiwinä, paitsi pyhänä, luetaan myös. Usein kylmää Kynttelinä sekä paukkuu Paawalina;

9) awunnossa; esim. öin, päiwin muista Herraa!

Ajan määrääjänä on vielä sijasana (katso Sijas sanat b)) ja määräsana (katso Määräs sanat b)).

Laadun määrääjä,

joka liiemmin lausuu tekemisen tahti ominaisuuden laadun — vastaten kysymykseen: *kuinka? miten?* — lausutaan:

1) *nimisanalla*, etenkin monikon awunnosssa; esim. Sulkee nelin ryhmin, kintahittomin käsin, awojaloin, paljain päin; — harvemmin yksikön awunnosssa; esim. Puhuiwat kahden kesken. Soukahainen oli leuan (leuoin) liettehesssä, parran (parroin) paikassa pahassa;

2) *laatusanalla*, muun muassa toisen laatusanan edellä; esim. Tuo punaisen kirjawa, heleän hohtawa kukka on kauniin kaunis. Härkä ei ollut suuren suuri eikä pienen pieni;

3) *teonsanalla*; esim. Sataen suwet tulewat. Työtä tehden ja waiwaa nähden täällä eletään. Ei tule lintu liikkumatta, kala jalan kappamatta;

4) *sijasanalla* (katso Sijasanat c));

5) *määräsanalla* (katso Määräsanat c) ja Muist. 1) ja 2)).

Syyin määrääjä.

a) Warsinainen syy,

joka lausuu, miksi, mistä syyistä jokin, jotakin tapahtuu, lausutaan:

1) *nimisanalla lähdennoässä, menennöässä ja otannosssa*; esim. Yksi kerskaa tawarastaan, toinen hyvästä äänestään, kolmas muistostaan, neljäs muistaa Jumalan lahjoista. Suuttui muka hyvästäkin asiasta. — Oras kiihtui kiiwunteen ja kuumunteen. — Ei päässyt lapsiltansa eikä askareiltansa kirkkoon;

2) *sijasanalla* (katso Sijasanat d)).

b) Aine,

josta jotain tehdään, lausutaan lähdennoässä; esim. Kuvan pää oli kullasta, rinta ja käsiwarret olivat hopeasta,

watsa ja lanteet waskesta, sääret raudasta ja jalat puolittain raudasta ja sawesta.

c) Wälifappale,

jolla tehdään, lausutaan asunnolla ja awunnolla; esim. Puutarhuri tekee työtä lapiolla, harawalla ja kuokalla. — Täsi' auroin, miekoin, miettehin isämme sotiwat.

d) Tarkoitus,

mitä warten tekeminen tapahtuu, lausutaan:

1) nimisanalla muutannossa; esim. Kerronpa illan kullksi, nenwoksi ja waroitukseksi, opiksi ja huwiksi;

2) sijasanalla; esim. Sitä warten tulii, että sinun puolestasi wastaisin;

3) teonsanalla; esim. Onko jhyviä myhdyä? — Ihminen syö elääkseen. Nikas eli syhdäkseen ja kuoli — syötäväksi. Tule siwelläkseni! — Ihminen luotiin autuutta perimään. — Wilja tuotiin mitattawaksi. Maito on myötäväänä.

C) Supistunut lause.

Lause, jossa on useita yhdenlaisia jäseniä, on supistunut. Niinpä on useita maineita samalla tekijällä; esim. Ihminen syntyy, kasvaa ja kuolee; — useilla tekijöillä sama maine; esim. Ei ainoastaan ihminen ja eläin, waan kaswitkin elävät; — useita kohteita samalla teonsanalla; esim. Hewonen syö milloin heiniä, milloin kuroja; — useita liittäännöitä samalla nimisanalla; esim. Sekä sian että lampaan liha on maukasta; — useita määrääjiä samalla teonsanalla; esim. Ei ainoastaan aamulla, waan päivällä ja vielä illallakin laulewat linnut osittain metsässä, osittain pihalla iloisesti ja ihanasti. Näyhvön syteen taikka saween.

Eläin kuoli nälkään eli ruoan puutteen. Oikein ja väärin kokoon käärin. Te'e joko hyviin taikka pahoin.

Muist. Maine on monikossa, jos useita tekijöitä on yksikön nimennössä; esim. Koira ja hewonen juoksawat. — Eri tekijöistä noudattaa maine etewintä; esim. Minä ja hän juoksimme. Sinä, hän ja lampaat juoksitte. Me, sinä ja he nauroimme.

D) Yhdistetty lause.

Se syntyy kahden tahti useamman yksinäisen lauseen yhdistämisellä yhdeksi lausejaksoksi. Yhdistäjinä ovat sidos sanat. Yhdistetty lause on joko lauseyhdiste taikka lauselitte.

Lauseyhdiste.

Sen eri lauseet ovat samantarwoiset, asetettuina waan rinnakkain eli rinnastettuina. Näitä yhdistävät sidos sanat ovat rinnastawia. Näistä:

1) Toinen lause lawentaa toisen lauseen ajatuksen; esim. Pappi saarnaa, ja seurakunta kuuntelee. Lintu ei ainoastaan laula, waan se syökin. Sekä soudettiin että purjehdittiin. En minä tiedä, eikä hän sano. Ei ole wettä, eikä tule sadettakaan.

Ne rinnastawat sidos sanat, jotka tällaisia lauseita yhdistävät, ovat: ja, sekä, ei ainoastaan — waan, sekä — että, -kin, -ka, -kä, -kaan, -kään.

2) Toinen lause supistaa toisen ajatuksen; esim. Minä osaan laulaa, mutta itku tukehduttaa lauluni. Käwelisin, waan en jaksu. Ei ole uni; menen kuitenkin (kumminkin) lewolle. Antti ei ajanut aisoilla; tulipa talwi sentään.

Tällaisten sidosanoja ovat: mutta, waan, kuitenkin, kumminkin (kuitenkaan, kumminkaan), sentään, -pa, -pä.

3) Toinen lause on toiselle **vastakkainen**, tahti sama ajatus sanotaan waan eri sanalla; esim. **Wieköön taikka tuokoon. Tule joukkoon, tahti mene loutkoon. Joko sanot asiaksi, taikka menet matkaaksi.** Hewonen milloin juoksi, milloin käweli. — Mies oli humalassa, eli hän oli juonut liikaa.

Sidesanat: **taikka, tahti, joko** — **taikka, milloin—milloin, ofittain—ofittain**; eli.

Muist. **Rinnastawat** sidesanat yhdistävät myös samanarwoisia lauseen jäseniä (katso Supistunut lause).

Lausekite ja lyhennetty lause.

Lausekite on sellainen yhdistetty lause, jossa toinen lause on toisen lauseen jonkun jäsenen sijassa, ollen siis edellinen jälkimmäiseen kuuluwa eli sille **alistettu**. Tätkimmäinen on **päälause**, edellinen **siwulause**. Esim. Mitä ihminen kylwää (siwulause), sitä hän niittää (päälause). Wettä tuli (päälause), kun lumi sulii (siwulause).

Siwulauseita yhdistävät **alistawat** sidesanat **päälauseihin**.

Siwulauseet owat **päälauseen aluksen, kohteen, lisäämön** tahti **määrääjän** sijassa, ja nimitetäänkin niitä, sen mukaan, minkä jäsenen sijassa ne owat: **aluselliseksi, kohteelliseksi, lisäämölliseksi** sekä **paitan, ajan, laadun** tahti **hyyn määrääwiksi siwulauseiksi**. — Siwulauseet usein lyhennetään.

Alusellinen siwulause; esim. **Joka aruo, hän saa, ja joka etsii, hän löytää. Se, joka tekee työtä, ansaitsee syöä. Ken kuuseen kurtottaa, se katajaan kapsahtaa. Kuka ajan woittaa, se paljon woittaa. Parasta on, että pyssyt kotonasi. Tietämätöntä on, mikä tästä lopuksi tulee. Ei ole warmaa, kummasa ongesa kala on.**

Yhdistäwinä sanoina owat: **päälauseessa usein: hän, se; siwulauseessa: joka, kuka, ken, mikä, kumpi** (useissa sijoissa), **että**.

Alusellinen siwulause lyhennetään esim. näin: **Aruo saa,**

ja etsivä löytää. Työtä tekemä ansaitsee syöä. Kuuseen kurtotawa kapsahtaa katajaan. Ujan woittawa (woittaja) woittaa paljon. Parasta on kotonasi pysyminen.

Kohteellinen siwulause; esim. Hän luuli, että hewonen kuolee. Sitä kiitetään, jota on koitettu. Sitä olet saanut, mitä olet onkinutkin. Mikä sodassa saadaan, se sodassa syödään.

Yhdistävät sanat: päälauseessa: että, se; siwulauseessa: joka, mitä, kuka kohteen sijoissa.

Yhennettyä: Hän luuli hewosen kuolewan. Koitettua kiitetään. Onkimaasi olet saanutkin. Sodassa saatawa syödään sodassa. — **Kertomalauseet** owat myös kohteellisia siwulauseita. **Suora kertomalause** lausuu jonkun ennen puhutun ajatuksen sanasta saanaan; esim. Miti sanoi: „poikani on wiaton“. Tuomari kysyi: „onko tuo mies humalassa?“ Poika wastasi: „minä tulen“. — **Epäsuora kertomalause** kertoo ennen puhutun ajatuksen toisilla sanoilla; esim. Miti sanoi, että hänen poikansa oli wiaton. Tuomari kysyi, oliko se mies humalassa. Poika wastasi, että hän tulee. — **Yhennettyä:** Miti sanoi poikansa olewan wiatton (tahi: sanoi poikansa wiattonaksi). Poika wastasi tulewansa.

Riikäännöllinen siwulause; esim. Koira, joka makuu, ei tuo jänistä. Matti on mies, joka pitää puheensa. Hän tekee sellaista työtä, joka kelpaa. Sijan tiedän, kussa synnyin. Siitä päivästä, jona maailma loppuu, ei tiedä kenkään. He löiwät miekoin, jotka kiilsiwät ja wälkkyiwät. Hän kuoli kullutautiin, joka näillä seuđuilla par'aikaa raiwoaa.

Yhdistävät sanat: päälauseessa joskus: se, sellainen; siwulauseessa: aina; takakohtainen asemo, kumpikin useissa eri sijoissa.

Yhennettyä: Makuuwa koira ei tuo jänistä. Matti on puheensa pitävä mies. Hän tekee kelpaawaa työtä. Syntymäsjani tiedän. Maailman loppumisen (lopun) päivästä ei tiedä kenkään. He löiwät kiistäwin ja wälkkywin miekoin. Hän kuoli näillä seuđuilla par'aikaa raiwoawaan kullutautiin.

Palkkaa määrääwä siwulause; esim. Siinä (siellä) leipä syödään, jossa työ tehdään. Siitä yli läyhdään, mistä aita

matalin on. Siihen korji jää, mihin kuorma kaatuu. Sinne waaja waipuu, kunne nuija waatii. — Mina on onni sillä, joka on saanut, ei aina sillä, joka on ansainnut. Joka kolkuttaa, hänelle awataan.

Yhdistävät sanat: päälauseessa: se; siwulauseessa: mikä, joka, kuka. Pää- ja siwulauseen yhdistävä sana owat useimmiten samassa — josjakin paikkaa määräävässä — sijassa.

Yhennettyinä: Mina on onni saanehella, ei aina ansainneella. Kolkuttawalle awataan. — Useimmiten kuitenkin lisätään näihin lauseisiin yhennettäisiä joku paikkaa merkitsevä nimisana, ja siwulause muuttuu sitte sen lisäännöksi; esim. Aidan matalimmalla olewasta kohdasta yli käydään. Waaja waipuu nuijan waatimaan paikkaan.

Mikaa määräävä siwulause; esim. Kun alun kuulen, niin lopun arwaan. Silloin seppä takoo, kun rauta kuuma on. Kun pää on poikki pantu, jo sitte jalatkin joutevat. Ennen kurki kuolee, kun suo sulaa. Mikä menee, kun arwellaan, päivä, kun päätä käännellään. Kyllä hän tulee, jahka jaksaa. Minä laulan, kousa joudan. Ole siellä, kunnes toisiin määrätään.

Sidesanat: päälauseessa: niin, silloin, sitte, ennen, joita siwulauseessa vastaa: kun. Siwulauseessa owat yksin: kun, kousa, jahka, kunnes.

Yhennettyinä: Alun kuullessani arwaan lopun. Seppä takoo raudan kuumana ollessa. Pää poikki pantua joutawat jo jalatkin jouteen. Kurki kuolee ennen suon sulattua (sulaamista). Mikä menee arwellesa, päivä päätä käännellessä. Minä laulan joutaessani (joutessani).

Laadun määräävä siwulause; esim. Wiisauts on parempi kuin wälewyyts. Miin renti kuokki, kuin isäntä ruokki. Täytyy olla, miten oletetaan. Miten tuulee, siten tuistuaa. Hän teki sen niin, että kaikki tiesiwät. Ei ole niin wälewää, ett'ei woiteta. Zänis nauvoi, jotta sun ristihin repeä.

Sidefanat: päälauseessa: **niin, siten**; siwulauseessa niitä vastaa: **kuin, miten, että, ett'ei**; siwulauseessa yksin: **kuin, miten, jotta, jott'ei**.

Yhjentäminen harwinaista; esim. Wiisaus on parempi wä-kewyyttä. Hän teki sen kaikkien tietten.

Suom.! Paju on puita ensimmäinen. Mätäs on maita wanhin.

Syytä määräävä siwulause:

a) **warjuna**inen syy; esim. Hän maksaa, sillä hän jaksaa. Sade tulee, koska kärpäset purewat. Mikko laulaa, kun hän osaa. Sentähden sepällä pihdit, ett'ei polta sormiansa. Kiitoksia siitä, että kysyt!

Sidefanat: päälauseessa: **sentähden, siitä**, joita siwulauseessa vastaa: **että, (ett'ei)**; siwulauseessa yksin: **sillä, koska, kun**.

Yhennetään harwoin; esim. Kiitoksia kysymästäsi!

b) **Tarkoitus**; esim. Kunnioita vanhempiasi, että menestyisit! Minä juoksen, jotta joudun.

Sidefanat siwulauseessa: **että, jotta, (ett'ei, jott'ei)**.

Yhennettyä: Kunnioita vanhempiasi menestyäkseksi! Minä juoksen joutuakseni (katso Tarkoitus 3)).

Muutoksia siwulauseen lyhentyessä:

1) sidefanat jäävät pois; esim. Joka anno, hän saa = anno wa saa;

2) siwulauseen alus muuttuu useimmin omantoon, waan osannainen pysyy aina osannossa; esim. Näen, että hän lukee = Näen hänen lukewan. Tiedätkö, tuleeko wieraita? = Tiedätkö wieraita tulewan?

3) maineen teonjana muuttuu suorasta tawasta nimi- tahi laanutapaan; esim. Tiedänpä, että se hewonen juoksee, juoksi = Tiedänpä sen hewosen juoksewan, juokseen. Ilkona kastuu, kun sataa = Ilkona kastuu sataessa. Isä sanoi, että hän on, oli laiska = Isä sanoi hänen olewan, olleen laiskan;

4) mainenimikkö muuttuu nimennöstä omantoon; esim. Poika sanoi, että hylje on kala = Poika sanoi hylkeen olewan kalan; — mainenimikkö muuttuu myös muutantoon, jos apu-tehdikkö jää pois; esim. Poika sanoi hylkeen kalaksi. Osannossa

ja olennoſſa mainenimikkö *pyſyy*; esim. Minä tiedän, että he ovat *wieraita, wieraina* = Tiedän heidän olewan *wieraita, wieraina*.

Sanain järjestyſ lauseeſſa

on tavallijesti sellainen, että alus on ensimmäiſenä, sitä ſeuraa maine ja mainetta joko kohde taikka joku määrääjä; esim. Koira haukkuu jänistä. Hewonen ſyö niityſſä. — Mutta jos jollakin muulla sanalla on paino, asetetaan ſe ſilloin etupäähän; esim. Koira haukkui jänistä eilen metsäſſä kiiwaasti. Jänistä haukkui koira eilen kiiwaasti metsäſſä. Eilen koira haukkui metsäſſä kiiwaasti jänistä. Metſäſſä koira eilen kiiwaasti jänistä haukkui. Kiiwaasti haukkui koira eilen jänistä metsäſſä. Haukkui koira metsäſſä kiiwaasti jänistä eilen.

Wälimerkit.

Piste (.) pannaan täydelliſten ajatusten loppuun; paitsi kyſyväin lauseiden perään pannaan kyſymyſmerkki (?) ja huudahuſlauseiden loppuun huudahduſmerkki (!); esim. Suomi on iſänme maa. Se on meille muita maita rakkahampi. Mitä on iſänmaa? Sinä kyſyt sitä! Lue hyviä kirjoja! Opi niistä!

Pilkku (,) eroittaa ſupistuneen lauseen yhtäläiſet jäſenet (jos ei niiden wälillä ole ſidesana) hymä ſiwulauseen päälauseesta; esim. Iſämme ovat kokeneet ja keſtäneet kylmää, nälkää, tautia ja ſotia. Me, jotka nyt elämme, olemme ſaaneet nauttia rauhan ſiunausta, ſiwistyſſen kirikkaampaa waloa ſekä iſänme töiden hyviä hedelmiä.

Puolipiste (;) eroittaa laweammat ſamaan ajatukseen kuuluwat lauseet; esim. Meidän ei tule riſtiſä käſin nauttia etujamme; waan muistaminen on, että meidänkin, ſällyäkſemme olemasſa, täytyy alati taistella henkiſtä pimeyhtä

ja pohjoisen maamme kowaa luontoa vastaan. Itämme owat meidän eduskemme paljon tehneet, sydänwerensäkin usein wuodattaneet; tehkäämme mekin edes jotain jälkeläistemme hywäksi!

Raksoispiste (:) pannaan suoraa kertomalauseen eteen ja lainausmerkki („ — — —“) sen kahden puoleen; esim. Aleksander I lausui: „nyt on Suomi luettu kansakuntain joukkoon“. Innokeas Arwidson huudahti: „ruotsalaisia emme enää ole; wenäläisiksi emme saada tulla: siis meidän täytyy olla suomalaisia“.

Ujatusmerkki (—) asetetaan sellaisen sanan eteen, joka erittäin ansaitsee ajattelemista; esim. Suomalaisiksi tekee meidät yhteinen alkuperämme, yhteinen maamme, yhteiset oikeutemme ja harrastuksemme sekä etupäässä — kieleemme.

Sulkumerkit () tahi — — pannaan sellaisten sanain kahden puoleen, jotka eivät suoraan kuulu ajatusjuoksuun; esim. Suomalaisen itsenäisyys — usein tosin moitittawa, waan joskus kenties kiitettäväkin ominaisuus — on yleisesti tunnettu. Kiwiset työasteet (kansan nimittämät ukon nuolet) owat jättiläisten — Suomen entisten asukasten — tekemiä.

Heittomerkki (') pannaan usein poisjätetyn kirjaimen sijalle; esim. tekee, te'en; että ei, ett'ei. Täsf' olla meidän mieluisit' on.

Tawumerkki (=) pannaan muutamain yhdyssanain wäliin; waan warjinaisesti käytetään sitä tawujen välissä, sanaa kahdelle riville jakaessa; esim. pää=ääni, rippi=ikä, tyttö=ikä; lap=su=kai=nen.

976

MFB 29987

